

General-potpukovnik u penziji
Milija STANIŠIĆ

OSNOVNI MORALNI PRINCIPI NAŠIH ORUŽANIH SNAGA U NOR-u

O moralu i moralnoj snazi naših oružanih snaga u NOR-u pisano je u nas mnogo. Međutim, još nisu uopšteni njihovi osnovni moralni principi. Ovim člankom se pokušava da se to učini.

Moralni principi su bili osnova celokupnog moralnog života naših oružanih snaga u NOR-u. Ako se ne uopšte, ne mogu se sagledati osnovne etičke norme i zahtevi koje je revolucionarno društvo postavljalo pred svoju vojsku niti se može sagledati karakter i smisao njenog morala. Isto tako, bez toga nije moguće razjasniti smerove i načine izgradnje morala u oslobodilačkom i revolucionarnom ratu.

I

Istorijski razvoj u poslednjih 100 godina karakterisao se velikim ubrzanjem materijalne proizvodnje društva, zasnovane na tekovinama dve industrijske revolucije. Takav u istoriji nepoznat materijalno-tehnički razvitak davao je veoma snažan pečat razvoju društva. U socijalno-političkoj i klasnoj sferi ispoljavao se u dva pravca: na jednoj strani javljao se porast agresivnosti imperijalizma; na drugoj strani sazrevale su i jačale snage koje su rušile imperijalizam.

Visoko razvijene produktivne snage razvijenih kapitalističkih zemalja gomilale su ekonomsku i finansijsku moć i ubrzano jačale materijalno-tehničku osnovu oružanih snaga. Sve je to neminovno vodilo jačanju agresivnosti imperijalizma. Na istorijsku pozornicu je prvo stupio imperijalizam u svom »čistom« obliku, da bi se kasnije javljao u vidu fašizma i neokolonijalizma. Svima im je bio jedinstven pokušaj da upotrebom svih raspoloživih sredstava učvrste kapitalistički

sistem eksploatacije i da očuvaju ili prošire svoju dominaciju nad svetom — porobljavajući klase i narode.

Visoki razmah materijalne proizvodnje društva rađao je i snažio nove snage koje su istorijski bile predodređene da spreče sile društvenog regresa i da čovečanstvo izvedu na put socijalnog i nacionalnog oslobođenja. Početkom i sredinom XX veka na istorijsku pozornicu stupa mnoštvo socijalnih i nacionalnih revolucija koje najavljuju eru socijalizma i nacionalne slobode kolonijalnih i zavisnih naroda.

Upravo je revolucionarna svest masa u kolonijalnim, zavisnim i zaostalim zemljama, iznikla na visokorazvijenim proizvodnim snagama društva, bila odlučujuća sila koja se mogla uspešno suprotstaviti politici vladajućih krugova imperijalističkih zemalja, koje su u svojim rukama imale ogromna bogatstva. Socijalno i nacionalno probuđene mase su bile »glavna snaga koja se uspešno suprotstavlja materijalnoj premoći visokorazvijenih zemalja, postajući odlučujuća protivteža prevlasti onih koji drže u svojim rukama ta moderna sredstva proizvodnje«.¹

Iz ovakvih materijalnih i društvenih uslova su ponikli — pokrenuti velikom oktobarskom revolucijom — mnogi oslobodilački i revolucionarni ratovi u Evropi, Aziji, Africi i Južnoj Americi. U Evropi su, u periodu drugog svetskog rata, vođeni u okviru borbe protiv nemačko-italijanskog fašističkog imperijalizma. U oslobodilačkim i revolucionarnim ratovima pojedinih evropskih zemalja (Jugoslavija, Albanija) bio je u ratnim ciljevima sadržan i program revolucionarnog preobražaja društva, na osnovama socijalizma. U tim ratovima rukovodeća snaga je bila avangarda radničke klase, samostalno ili u savezu sa revolucionarno-demokratskim snagama. U zemljama Azije, Afrike i Južne Amerike je otpočela borba na širokom frontu protiv svih oblika imperijalističkog ugnjetavanja. Za razliku od prošlosti, to više nisu bili samo ratovi za nacionalnu nezavisnost. Progresivne socijalne ideje sve su dublje pronicale u nacionalno-oslobodilačke pokrete. Ratovi su vođeni za likvidaciju političkog i ekonomskog gospodstva imperijalizma, uz istovremeno uništenje predfeudalnih i feudalnih poredaka. Time je borba protiv imperijalističkog kolonijalnog sistema polagala osnove za dalji put ka socijalističkom preobražaju društva.

Među mnogobrojnim oslobodilačkim i revolucionarnim ratovima savremene epohe NOR naroda Jugoslavije zauzima istaknuto mesto.

¹ Tito, govor u Bandungu, »Politička biblioteka«, Beograd, 1958.

11 Sa stanovišta teme koju raspravljamo, svim ovim ratovima je zajedničko da je moralna snaga naroda i vojske bila njihovo glavno oružje. Budući da su u oslobodilačkim i revolucionarnim ratovima dominirali opšti interesi naroda, oni su raspolagali povoljnim objektivnim uslovima za rađanje i razmah novog društvenog morala, koji se pre svega izražavao u nepokolebljivoj rešenosti da se pobjeda izvojuje uz bilo koju cenu. Taj novi (revolucionarni) moral stupao je svom snagom na društvenu pozornicu. Izvirao je iz korenitih interesa naroda. Moralna čvrstina masa koje su stupile u borbu bila je osnova za uspeh revolucionarnih i oslobodilačkih ratova. U tome je i jedna od njihovih zakonitosti.

Agresori, okupatori i vladajuće klase na početku su raspolagali neuporedivo moćnijom oružanom silom od žrtve agresije ili porobljenih klasa. Takvoj ogromnoj vojno-tehničkoj premoći mogao se uspešno suprotstaviti samo nesalomivi moral naroda koji je rešio da skrši na svome tlu snagu imperijalizma. Takav moral je bio najnužniji novoformiranim jedinicama oslobodilačke i revolucionarne vojske. U njima je moral bio osnovni činilac koji je omogućavao da se zajedno sa adekvatnom (efikasnom) ratnom veštinom odoli materijalno-tehničkoj nadmoći neprijatelja i da ga svakodnevno pobeđuju na bojnom polju. Sa moralom se u revolucionarnim ratovima računalo kao sa osnovnom i nezamenljivom snagom, pomoću koje mogu da se savladaju sve teškoće ratovanja u nepovoljnim uslovima, koja omogućava da se vodi dugotrajan rat i na osnovu koje može da se izgradi i primeni takva ratna veština koja će omogućiti da se savladaju nadmoćne snage protivnika.² U tome je glavna društveno-politička i vojna funkcija morala u revolucionarnim ratovima.

12 Izučavanjem i upoređenjem oslobodilačkih i revolucionarnih ratova XX veka zapažamo da je novi moral izvirao iz aktivnosti masa koje su rukovodeće snage pokretale u borbu prvenstveno političkim ciljevima i sredstvima. Otuda u svim revolucionarnim armijama i uočavamo zakonitu pojavu dijalektičkog jedinstva (uzajamnog dejstva) politike i morala. U ratu je moral, kao i ostale društvene pojave, određen pre svega politikom (ideologijom). Ona se pretače u moral, proniče u sve njegove izvore, vrednosti i niti — usmeravajući ga i u fazi izgradnje i u periodu ostvarenja. Politička borba i politička svest bude energiju masa i formiraju određene društvene kvalitete. Stoga je razumljivo da je moralna snaga oružane sile veća ukoliko se zasniva na pravednim političkim ciljevima i na adekvatnim političkim sredstvima. Na drugoj strani, politika u moralu nala-

² Moral, razume se, zavisi i od ratne veštine.

zi snažnu potporu. Snažan moral vojske podržava i jača politiku u ostvarenju ratnih ciljeva.

Dakle, politika u oslobodilačkim i revolucionarnim ratovima vrši ogroman uticaj na moral vojske i naroda.³ Politika i moral se sve više prožimaju ukoliko vojska po svome karakteru, ulozi i nameni izražava interese najširih masa.

I na kraju, posebna je zakonitost revolucionarnih ratova — kad je reč o moralu — da se ljudi u njima javljaju pre svega kao subjekti. U vojsci, kao i u ostalim strukturama pokreta, ljudi su u punom smislu reči tvorci istorije. Njima se nude i stvaraju neophodni uslovi da postanu inicijativne i stvaralačke ličnosti. To su svesni i aktivni borci koji su u pravom smislu moralni subjekti, ljudi sa razvijenom moralnom svešću i moralnom odgovornošću. Ukoliko je dublji i svestraniji osećaj moralne dužnosti i odgovornosti boraca i starešina, utoliko je veća moralna snaga revolucionarne armije.

Sve nam to govori i ukazuje da oslobodilački i revolucionarni ratovi otkrivaju pred moralnim faktorima nove perspektive i mogućnosti. Pred rukovodećim snagama stoji zadatak da ih znalački i efikasno iskoriste.

II

Pokrećući narodni ustanak, Komunistička partija Jugoslavije morala je da u okupiranoj i raskomadanoj zemlji izgradi na osnovama zajedničkog društvenog interesa politički i vojni mehanizam za vođenje svenarodnog rata. Kao organizator i predvodnik revolucionarnog pokreta, ona je bila odgovorna i za izgradnju opštedruštvenog morala, koji bi bio osnovni regulator društvenih odnosa u pokretu. U rešavanju tog krupnog zadatka KPJ je bila svesna, i polazila je od toga, da objektivni konkretni društveni uslovi određuju bit morala.

Jedinstvo i radikalnost ciljeva nacionalne i socijalne borbe 1941. do 1945. godine izražavali su životne interese ugnjetenih klasa i nacija u Jugoslaviji, rađajući moralni entuzijazam masa. Tome su doprinosile i bogate borbene tradicije naših naroda, koje su u prošlosti doprinosile da se ograničene biološke snage ljudi pretvaraju u nepobedivu otpornost naroda. Sve je to omogućavalo da se moralni principi i norme formiraju u NOR-u na plemenitim idealima i da dosegnu do najviših etičkih vrednosti.

³ Otuda i proističe činjenica da u našem NOR-u redovno susrećemo termine: »moralno-političko stanje«, »moralno-političko jedinstvo«, »moralno-politička čvrstina«, i sl.

Uslovi u kojima se vodio NOR neizbežno su nitalagali i zahtevali da moral naroda i oružanih snaga bude veoma čvrst. Neprijatelji protiv kojih su ustaničke snage otpočele rat bili su moćni. Fašističke armije su tada bile na vrhuncu svoje moći, a njihovo je ljudstvo bilo opijeno dotadašnjim pobedama na svetskim ratištima. Snage kvislinga u Jugoslaviji su bile takođe brojne.⁴ Oslobočilačka i revolucionarna vojska morala se stvarati »iz ničega«, i to dobrim delom od ljudstva sa dosta niskom političkom svešću. Trebalo je ubrzano stvoriti jedinstvene jugoslovenske oružane snage, i to u uslovima kada je domaćoj buržoaziji i okupatoru bilo prilično uspelo da do krupnih razmera probude nacionalnu i versku netrpeljivost i mržnju. Pored svega, oslobočilačka vojska naroda Jugoslavije morala je zadugo da vodi borbu i u nepovoljnim međunarodnim uslovima. Najveći deo rata vlade Velike Britanije i SAD su svim silama pomagale četnike Draže Mihailovića, verujući da će na taj način ugušiti partizanski pokret, uspostaviti vlast monarhije i buržoazije u Jugoslaviji i obezbediti svoje vojno-političke i ekonomske interese na Balkanu. Sovjetska vlada je zbog odnosa sa partnerima u antihitlerovskoj koaliciiji dugo taktizirala u politici prema četnicima Draže Mihailovića i nije NOP uvek bezrezervno i maksimalno pomagala. U ovakvim složenim i zamršenim uslovima narodne oružane snage su mogle uspešno da dejstvuju samo pod uslovom da poseduju (izgrade) nesalomiv moral, koji bi počivao na idealima o pravednosti ciljeva borbe, na neraskidivom jedinstvu vojske i naroda i na spremnosti svakog vojnika i starešine da svakodnevno ispunjavaju čvrste društvene moralne norme.

Činjenica da je KPJ bila jedina rukovodeća snaga u NOR-u bila je od posebnog značaja za izgradnju revolucionarnog morala u čitavom pokretu i u oružanim snagama. Nosilac morala NOP-a postala je radnička klasa i njena avangarda. To je KPJ davalo mogućnost da proleterski moral, obogaćen vrednostima morala ranijih epoha, postane norma vladanja celokupnog oslobočilačkog i revolucionarnog pokreta. Time su se otvarale povoljne šanse da komunistički moral postane jezgro morala oslobočilačkog i revolucionarnog pokreta, da se uspostave najprisniji odnosi i najčvršća veza između avangarde i ustaničkih masa.

Izgradnju moralne snage KPJ nije prepuštala stihijnosti, već je u svim strukturama NOR-a, a naročito u oružanim snagama, od prvog dana pristupala svestranom i planskom formiranju moralne svesti i postupaka, smatrajući da je moralno-politička motivisanost

⁴ Krajem 1941. god. okupator je imao u Jugoslaviji oko 460.000, a kvislinzi oko 150.000 vojnika (Vlado Strugar, *Jugoslavija 1941—1945*, drugo izdanje, VIZ, Beograd, str. 69).

ljudstva najvažnija strategijska pretpostavka za vođenje svenarodnog rata. Ciljevi borbe i uspostavljanje sklada između opštih interesa i bića ličnosti bili su osnova za izgradnju moralnog sistema vrednosti.

Određujući sistem moralnih vrednosti u NOR-u, Partija je nastojala da on potpuno izražava interese i ciljeve pokreta, i da odgovara uslovima u kojima se borba vodila. Pri određivanju vrhovnih moralnih vrednosti držala se osnovnog marksističkog učenja da su moralni motivi veoma značajni u dejstvu masa i Marksovog etičkog stava o »punoj ljudskosti« i o »potpunom čoveku«. Celokupan moral se u NOR-u zasniva na veri u čoveka, polazeći od toga da je svaki pojedinac moralni subjekt.

NOP, kao homogen politički pokret i sistem, imao je, razume se, jedinstven moral — obavezan za sve njegove sastavne delove. Pa ipak, moral oružanih snaga je bio specifičan s obzirom na njihovu ulogu i zadatke. On je imao sva svojstva i osnovna obeležja opšteg morala, ali i svoje karakteristike. Imao je, isto tako, i svojevrсна merila za pojedine moralne vrednosti. Dakle, moral NOP-a i oružanih snaga javljali su se i razvijali u dijalektičkom jedinstvu. Na jednoj strani, opštedruštveni moral je uslovljavao moral vojske i davao mu snažan pečat; na drugoj strani, ukoliko su rasli moć vojske i njen ugled u narodu, jačao je i uticaj njenog morala na moral svih struktura pokreta (tzv. povratno dejstvo).

Za sprovođenje moralnih principa u život komunisti su bili najodgovorniji. Partijska i skojevska organizacija imale su zadatak da u svojim redovima izgrade uzoran moral i da osnove i duh komunističkog morala organizovanom akcijom prenesu na boračke mase. U radu i borbi komunisti su morali da žive prema moralu koji su propovedali, neprekidno i uporno nastojeći da se u svim vojnim jedinicama poistoveti »idealni« i stvarno postojeći moral. Konačan uspeh oružanih snaga bio je uslovljen time u kojoj će se meri učvrstiti i ostvariti moralni principi. Izgradnja morala bila je bitan elemenat rukovodeće uloge KPJ.

Princip odanosti ciljevima borbe. Radikalni nacionalni i socijalni ciljevi NOR-a mogli su da se ostvare jedino oružanom borbom, odnosno oružanom silom. Ali narodi Jugoslavije su na početku ustanaka morali da stvaraju novu vojsku, i to u uslovima neravnopravne borbe protiv okupatora, kvislinga i domaće kontrarevolucije. Izgrađivana je iz jedinstva naroda i njegove spremnosti i odlučnosti da se neposredno uključi u oružanu borbu i ostale vrste otpora. Nove oružane snage mogle su da izvrše svoju ulogu i mnogobrojne funkcije u tako složenim političkim i vojnim prilikama jedino pod uslo-

vom da svi borci i starešine budu neizmerno odani ciljevima borbe, crpeći odatle moralne stavove prema svome doprinosu u ostvarenju ratnih ciljeva. Biti do krajnjih granica veran narodu, u tim najtežim danima, bila je prvorazredna moralna obaveza i dug svih koji su uzeli pušku u ruke da se bore za slobodu i srećniju sutrašnjicu. Takva odanost, zasnovana na ubeđenju o istorijskoj opravdanosti ciljeva za koje se borba vodi, imala je dve veoma značajne funkcije: prvo, bila je osnova za izgradnju nesalomive moralne čvrstine svih vojnih jedinica; drugo, svakodnevno je razvijala i jačala poverenje naroda u vojsku, što je bilo odlučujuće u mobilisanju masa za ostvarivanje progresivnih ciljeva NOP-a, a posebno za pružanje svestrane podrške vojsci od naroda. Iz svih tih razloga, vernost narodu (ciljevima borbe) bila je vrhovni moralni princip za celokupne oružane snage i za svakog pojedinca u njima.

Jedinstvo nacionalne i socijalne borbe u NOR-u uslovljavalo je da se princip odanosti narodu izražavao i razvijao u dva osnovna oblika: putem patriotizma i putem vernosti idealima revolucije. Oba su se, pak, u praksi javljala u najtešnjoj vezi.

Patriotizam je oduvek bio jedno od najsnažnijih ljudskih osećanja, koje je imalo duboke moralne korene, jer je čvrsto vezivalo ličnost za interese domovine i budilo u njoj zanos za slobodom. Borba za slobodu i briga za sudbinu svoga naroda uvek su bile izrazite osobine i crte moralne ličnosti. Takva patriotska svest i osećanje ukorenili su se u našim narodima kroz vekovnu borbu protiv osvajača Vizantije, Ugarske, Mlečića, Turske i Austro-Ugarske. U toj borbi sazrela je i ojačala svest masa o tome da nema života tamo gde nema slobode. Imajući to u vidu, KPJ je verovala i očekivala da će bogate borbene tradicije naših naroda mnogo pomoći da narodne mase i u NOR-u bolje shvate vrednost slobode i potrebu žrtvovanja da se ona izvojuje. Stoga je CK SKJ u svom proglasu od 12. jula 1941. godine poručio narodima Jugoslavije: »Slavne tradicije borbe za pravdu i slobodu vaših dedova ne smeju biti zaboravljene. Sada je vreme da pokažete da ste dostojni potomci svojih slavnih predaka«.⁵ Očevidno je da je u ovom stavu bilo izraženo uverenje da osnovne ljudske (moralne) vrednosti nisu nikada vezane samo za jedno doba. One se nalaze i dejstvuju u jedinstvu napora i dela prethodnih i novih generacija. Svaka nova generacija je dužna da, osloncem na najživotnije moralne vrednosti prošlosti, i u najtežim vremenima ispolji takvu moralnu svest i odgovornost koja će je učiniti dostojnim građanima domovine, borcima za koje nikada nije prevelika ni najveća žrtva za

⁵ Zbornik NOR, tom I.

dobro otadžbine. Tim putem i na taj način se odužuje veliki patriot-ski dug, zasluđuje priznanje, ljubav i podrška naroda. Borce NOV i POJ to je obavezivalo da velika dela svojih predaka svakodnevno povezuju sa sopstvenom progresivnom borbom za novu Jugoslaviju — smatrajući svoj patriotski dug najsvetijom stvari, koja ljude čini velikima.

Istorijski hod događaja doveo je u NOR-u od početka do neminovnog sukoba i odmeravanja snaga revolucionarnog pokreta i kontrarevolucije. Borba za društveno-ekonomski preobražaj sve je više uzimala maha u narodnom ustanku i sve je jasnije naglašavana. Jer »naša narodnooslobodilačka borba ne bi bila tako uporna i tako uspešna kada narodi Jugoslavije ne bi u njoj vidjeli, osim pobjede nad fašizmom, i pobjedu nad onim što je bilo za prošlih režima«. ⁶ Time je u stvari patriotizam bio objektivno tesno povezan sa revolucionarnim htenjima radnog naroda.

Vernost revolucionarnim ciljevima borbe bila je naročito nužna pripadnicima oružanih snaga, jer su neprekidno bili najistureniji i najudarniji odred naroda u borbi protiv kontrarevolucionarne buržoazije. Oni su bili borci revolucije, ljudi koji su se svrstavali u pret-hodnicu budućnosti istorije i svoga naroda. Istovremeno, oružane snage su bile glavno jemstvo da se »nikada više ne može desiti da plodove borbe i žrtava naših boraca iskorišćava neko drugi, a ne oni koji su ih zaslužili — naš narod«. ⁷

Sve je to iziskivalo i nalagalo da borci i starešine svoje živote krvno povežu sa revolucijom i da se odlučno i do kraja bore za njene ideje, tj. za ostvarenje interesa radnih masa. Takva povezanost je neprekidno povratno delovala na ljude: stvarala je i jačala novi moral, jer je revolucija u svojim neдрima nosila i moralno ozdravljenje društva.

Komunisti su prednjačili primerom u vatrenoj predanosti ideji. Partija ih je podučavala da je revolucionarna borba smisao života komunista i da su srećni ljudi koji izvode društvenu revoluciju. Komunisti su vaspitani da se u borbi i radu uvek rukovode interesima naroda i Partije. Od njih se zahtevalo da se za stvar radnih masa bore kao za sopstvenu i da se nikad ne odstupa od partijskih interesa, već da se celim bićem poistovećuju sa njima. Odanost revolucionarnoj borbi je bio osnovni kriterijum za prijem u Partiju i SKOJ i glavno merilo za ocenu vrednosti komunista. Jedan od njihovih naj-

⁶ J. B. Tito, »Nacionalno pitanje u svjetlosti narodnooslobodilačke borbe«, *Govori i članci*, »Naprijed«, Zagreb 1959, knj. I, str. 131.

⁷ Iz govora Vrhovnog komandanta NOPO i DVJ 17. X 1942. godine 2. pro-leterskoj brigadi (Zbornik NOR, tom II, knj. 6, str. 237).

važnijih zadataka je bio da svaki borac postane idejno ubeđeni vojnik revolucije, sa visokom društvenom odgovornošću. Naročito se nastojalo da starešine na komandnim funkcijama budu provereni i čvrsti komunisti.

Princip solidarnosti. Ovaj princip je izvirao iz prirode borbe. Vođenje revolucionarnog oslobodilačkog rata zahtevalo je i tražilo visok stepen jedinstva i solidarnosti ljudi u ostvarenju zajedničkih interesa i opštih ciljeva. To su posebno nalogali revolucionarni ciljevi borbe, jer je uzajamno potpomaganje sadržano i snažno naglašeno u ideji o ljudskoj jednakosti. Solidarnost je bila naročito značajna za oružane snage, jer se bez nje nije mogla ni zamisliti moralna čvrstina vojnih jedinica niti ispunjenje njihovog moralnog duga prema narodu. Ona je bila osnova celokupnog njihovog uspeha u ratu.

Polazeći od svoje osnovne idejne i strategijske postavke da je čovek glavna snaga i odlučujući činilac NOR-a, KPJ je celokupnom delatnošću nastojala da udruži i čvrsto poveže snage ljudi u vojsci. Da bi vojne jedinice postale revolucionarni kolektivi, bilo je pre svega nužno razvijati i učvršćivati moralne niti i snage koje vojne formacije pretvaraju u prisne ljudske zajednice. Stoga se u njima morao razvijati kolektivni duh (kao jedno od osnovnih načela partizanske etike) i ostvariti jedinstvo moralnih pogleda boraca i starešina na ulogu i zadatke oružanih snaga i na pojedinačne obaveze svih, kako bi vojni kolektivi postali moralno čvrsti.

Polazna osnova u izgradnji solidarnosti vojnih kolektiva bila je svest o tome da je vođenje borbe za pobeđu revolucionarnih ciljeva glavni smisao življenja pripadnika armije; da čvrstine borbenog kolektiva ne može biti bez usaglašavanja opštih i ličnih interesa. Opšti ciljevi borbe i zajednički interesi bili su glavni sadržaj solidarnosti revolucionarne narodne armije. Stoga je zajednički interes morao da dominira u shvatanju i ponašanju ljudi. Moralno snažan i u borbi izdržljiv mogao je biti samo kolektiv u kojem se uspelo da se sve snage pojedinaca usmere za pobeđu opšte stvari i gde su ljudi naviknuti da lične interese uvek podređuju opštim. Pri tome je vođena oštra borba protiv egoizma kao izrazite antisocijalne pojave. No, na drugoj strani vođena je posebna briga o tome da kolektivni duh ne priguši individualnost, da se ličnost ne obezličí već da dođe do punog izražaja.

Razvijajući svest o celini interesa revolucionarnog pokreta, solidarnost i kolektivni duh u svim vojnim jedinicama u NOR-u razvijeni su na geslu »svi za jednog — jedan za sve«. U njemu su bile objedinjene vrhunske moralne vrednosti revolucionarnih boraca i

označena srž kolektivizma. Na drugoj strani, u njemu su bile sadržane i odgovornosti kolektiva i pojedinaca. Kolektiv je bio odgovoran za rad i vladanje svakog svog člana. Pojedinaac je odgovarao ne samo za sebe, već i za rezultate celokupne jedinice. Svi su, pak, odgovarali za rezultate i uspehe borbe.

Komunisti su bili nosioci razvijanja svesti i postupaka da se kod celokupnog ljudstva ukoreni navika spontanog prihvatanja obaveza uzajamnog potpomaganja kad god je potrebno. Moralna čvrstina kolektiva bila je uvek jača tamo gde su partijska i skojevska organizacija bile snažne.

Princip solidarnosti se obilno prelivao i na obaveze oružanih snaga prema narodu. Tu se u prvom redu radilo o pomoći da se ostvari bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije, kao osnovni preduslov oslobodilačke i revolucionarne borbe. U uslovima široko razvijene bratoubilačke mržnje i borbe nije bilo dovoljno samo rečima objašnjavati liniju NOP-a u vezi sa nacionalnim pitanjem. Trebalo je, što je bilo izuzetno značajno, svakodnevnom oružanom borbom premošćavati bratoubilački ponor i kovati borbeno jedinstvo svih naroda i narodnosti. Od samog početka ustanka se ispostavilo da se borba može uspešno okončati samo složnim i uzajamnim naporima svih naroda. Maksimalnim učešćem u borbi, svaki je narod potpomagao borbu ostalih — izražavajući time najveći domet solidarnosti. No, s razvojem ustanka i vojske, ubrzo je nastupilo vreme da narodi Jugoslavije mogu jedan drugome pružati i neposrednu oružanu pomoć. Prema potrebi, a po jedinstvenom planu višeg komandovanja, mnoge vojne jedinice su napuštale sopstvenu teritoriju i odlazile u druge krajeve da pomognu narodima u širenju i jačanju ustanka.⁸ One su imale izvanrednu ulogu u širenju i jačanju bratstva i jedinstva. Tako je celokupna revolucionarna oružana sila, i na regionalnom i na jugoslovenskom prostoru, pružala pomoć narodu u rešavanju ovog suđbonosnog pitanja. Ona je pri tom bila svesna da je borba za bratstvo i jedinstvo sastavni deo i oblik solidarne uzajamnosti i zajedništva. Komunisti i u oružanim snagama su bili obavezni ne samo da razvijaju nacionalnu gordost svoga naroda, već i da ne dozvole da se uži nacionalni (regionalni) interesi suprotstavljaju opštejugoslovenskom.

Sastavni deo i oblik solidarnosti oružanih snaga prema narodu bila je i njihova borba da se suprotstave planovima okupatora i domaće buržoazije da se putem masovnih represalija uništi narodna snaga. Jedan od njihovih osnovnih zadataka u ustanku je bio da se

⁸ Detaljniji podaci o ovome mogu se naći u knjizi: Milija Stanišić, *KPJ u izgradnji oružanih snaga revolucije 1941—1945*, VIZ, Beograd 1973, str. 84.

silom suprotstave fašističkoj svireposti. Mada vojska u mnogim prilikama nije mogla da zaštiti celokupno stanovništvo od fašističkih zločina, ipak, sve uspešnija borba narodne vojske protiv okupatora i domaćih izdajnika širila je uverenje u narodu da se samo stupanjem u borbu (oružjem) može pružiti efikasan otpor fašističkim zverstvima. Angažovanjem oružane sile na ovom zadatku čuvale su se živa snaga i ekonomska moć naroda i mobilisale na sve veće napore u borbi. Udruženi i solidarni, narod i armija su postajali nepobedivi. I na kraju, čvrsta solidarnost i kolektivni duh vojnih jedinica uticao je na razvijanje duha kolektivismu i u narodu.

Princip solidarnosti oružanih snaga vidno se ispoljavao i u njihovom doprinosu borbi progresivnih međunarodnih snaga u drugom svetskom ratu. Naša Narodnooslobodilačka vojska je od prvog dana vaspitavana da ljubav prema svojoj domovini treba najtešnje da se ujedini sa ljubavlju prema celom progresivnom čovečanstvu, prvenstveno prema SSSR-u kao prvoj zemlji socijalizma. Stoga je ona za sve vreme NOR-a bila žestok protivnik fašističkom imperijalizmu i naprezala je svoje moralne snage da njen doprinos međunarodnoj borbi protiv fašizma bude što veći. Još u 1941. godini, u dubokoj pozadini istočnog i afričkog fronta, partizanske snage u Jugoslaviji sa oko 80.000 boraca otvorile su novo ratište. U toku 1943. godine snage NOV i POJ su narasle na oko 300.000 boraca i od tada su pa sve do kraja rata vezivale na jugoslovenskom prostoru 30—50 okupatorskih i kvislinških divizija. Jugoslovenske oružane snage imale su 25% ukupnih vojnih gubitaka od 18 savezničkih zemalja (bez SSSR-a i Poljske).⁹ To je bio najrečitiji dokaz internacionalističke solidarnosti naših oružanih snaga. U tome se, pre svega, izražavala internacionalna sadržina njihovog patriotizma.

Princip humanosti. Borba za nacionalnu slobodu i socijalnu pravdu je budila i pokretala blagorodne i humane snage ljudi. U toj borbi su se rađali i uspostavljali novi odnosi među ljudima. Narodne oružane snage borile su se protiv amoralnog karaktera i ciljeva imperijalističkog rata i protiv fašističkog moralnog pustošenja civilizacije i čoveka. One su, takođe, odlučno vodile borbu za rušenje nehumanog buržoaskog društva i za stvaranje boljeg, lepšeg i srećnijeg života narodnih masa. Celokupna borba se zasnivala na ostvarenju čovečnosti. Stoga je humanizam bio ispisan među najznačajnije moralne principe oružanih snaga.

U revolucionarnoj vojsci morali su se uspostaviti humani odnosi među ljudima, jer se revolucija temeljila na idealima o oslobo-

⁹ Vlado Strugar, navedeno delo, str. 355.

đenju čoveka — polazeći od marksističke humane vizije budućnosti i od Marksove postavke da je »čovek najviše biće za čoveka«. Jedan od glavnih zahteva humanosti revolucionarnog morala bio je da se u praksi uspostavi i gaji najveća moguća briga o čoveku.

U narodnoj vojsci borac-ratnik je bio najveća dragocenost, a briga o njemu je bila nezamenljivo sredstvo izgradnje borbenog morala. Nedovoljna briga za rešavanje tzv. »sitnih« materijalnih pitanja neizbežno je dovodila do negativnih posledica. U revolucionarnoj vojsci nebriga se teže podnosila nego ratne teškoće. Prvenstveno su starešine bile dužne da svestrano brinu o ljudstvu koje im je povereno, kao o svojim najbližima, kako bi i poslednji borac neposredno osetio ispunjenje moralnog duga starešine prema sebi.

Briga o ranjenicima u NOR-u bila je vrhunski domet revolucionarne humanosti. Ona je neposredno i najdublje zadirala u moral vojske i naroda. Vojska koja se borila za velike progresivne i humane ciljeve morala je na delu da pokaže da u svim prilikama raspolaže sa dovoljno moralne snage da zaštiti ranjenike od uništenja i da ih okruži pažnjom kakvu zaslužuju narodni borci. Stoga se tokom čitavog NOR-a i u vojsci i u narodu brižljivo gajio i očuvao kult prema ranjenicima — polazeći od toga da se humanost ciljeva borbe za novo društvo mora najpre izraziti u svestranoj brizi prema ranjenom borcu. U svim jedinicama osnovno načelo je bilo da se svako mora odlučno boriti za spas ugroženih ranjenika, da je najsvetija dužnost žrtvovati se za ranjenog druga. To se smatralo vrhuncem čovekoljublja. Primer za to je davao Vrhovni štab, koji je, pored ostalog, vodio dve velike bitke za spasavanje ranjenika (Neretva i Sutjeska).

Drugarstvo u vojsci je bilo, takođe, suštinski izraz i oblik revolucionarnog humanizma i izraz najčovečnije etike. Ono je bilo osnovna i najčvršća veza među ljudima u svim vojnim jedinicama. Izviralo je iz vere u čoveka, iz borbe za zajedničke interese, iz političke jednakosti i klasne prisnosti. Drugarstvo je bilo ona nezamenljiva snaga koja je ujedinjavala ljude i omogućavala borcima i starešinama da izdrže i najveće teškoće. Stoga je vrhovni komandant, drug Tito, neprekidno naglašavao da je prisno drugarstvo najvažniji činilac borbene snage jedinica i da u narodnoj vojsci »treba da vlada ljubav i drugarstvo kakvo se može samo naći u jednoj revolucionarnoj vojsci«.¹⁰ Uzajamna pomoć drug-drugu u borbi bila je osnova drugarstva. Ono je razvijano sa jasnih komunističkih idejnih pozicija. To nije bilo prijateljstvo zemljaka i krvnih srodnika, već drugarstvo boraca za interese radnog naroda.

¹⁰ J. B. Tito, Govor povodom predaje zastave 1. proleterskoj brigadi 7. XI 1942, *Govori i članci*, »Naprijed«, Zagreb 1959, knj. I, str. 96.

Humanost oružanih snaga ogledala se i u njihovoj vezi sa narodom. Ona je počivala na svesti svakog pojedinca da je u borbu stupio sa ciljem da izvojuje i zaštiti narodne interese. Na toj osnovi vojska je vodila oružanu borbu, a uz to je svakodnevno pružala narodu ekonomsku pomoć i zdravstvenu zaštitu, i bila značajan instrument u prosvjećivanju stanovništva. U vreme ratnih stradanja, nedaća i nestašica veoma je značajno bilo da su oružane snage od prvog dana ustanka uspostavile pravilan odnos prema narodnoj imovini. Svojim humanim odnosom prema narodu koji je živio u golemim nevoljama revolucionarna vojska je potvrdila i opravdala svoj narodni karakter i ubedljivo iskazala svoju veru u snagu i sposobnost radnih masa. Na takav humanizam vojske narod je uzvraćao još većim i odlučnijim učešćem u borbi.

Ljubav i humanizam oružanih snaga prema sopstvenom narodu izražavali su se i putem mržnje prema neprijatelju. Međutim, to nije bila nagoniska i slepa mržnja, već sastavni i neodvojivi deo borbe za oslobođenje od fašističkog varvarstva. Izvirala je iz ljubavi prema sopstvenom narodu. Zbog toga je njena srž bila humana. Za pobedu je bilo nužno da se sve snage mobilišu i ustreme na protivnika, da se njegove snage tuku odlučno i nemilosrdno. U Narodno-oslobodilačkoj vojsci je, međutim, razvijana svest da se u ratu ne iskaljuje mržnja na narodima čija ih je vojska okupirala, niti na zavedenim masama u kvislinškim formacijama, već da se kažnjavaju samo fašistički zločinci.¹¹ Pri tome je naša revolucija potvrdila da se i u borbi protiv nečovestva može biti čovek.

Komunisti su i na rečima i delom pokazivali kako se služi ciljevima dobra i humanosti. Drugarstvo komunista bilo je uzor izgradnje odnosa u jedinicama. Brigu za čoveka nisu pretvarali u sentimentalnu familijarnost, već je ona u sebe uključivala i kritiku ljudskih slabosti. A u političkom radu sa narodom komunisti su davali prednost prevaspitanju masa nad administrativnim merama (nad grubošću).

Princip požrtvovanja u borbi. Sudbina oslobodilačke i revolucionarne borbe jugoslovenskih naroda bila je u rukama njenih boraca. Požrtvovanje u borbi svakog pojedinca — i borca i starešine — bilo je preduslov uspešne borbe i pobeđe. Ciljevi i uslovi borbe su zahtevali da pripadnici armije bez kolebanja i istrajno izvršavaju dug prema narodu bez obzira na surovost teškoća svenarodnog rata. Deliti sudbinu naroda i biti aktivan borac — to je istovremeno bio

¹¹ Takav stav je saopšten jedinicama Naredbom Vrhovnog komandanta (u jesen 1941. god.) o postupku sa zarobljenim neprijateljskim vojnicima (Zbornik NOR, tom I, knj. 2, dok. 64).

zahtev i putokaz požrtvovanja u borbi za srećniju budućnost. Borci i starešine su tokom celog NOR-a morali svakog dana da iskazuju na delu svoju spremnost na najveće žrtve.

Materijalno-tehnička nadmoćnost protivnika mogla se uspešno lomiti i savladati jedino muževnom hrabrošću i masovnim heroizmom. Stoga je hrabrost bila suštinsko pitanje požrtvovanja ljudi u borbi. Borci i starešine su vaspitavani da snagom svesti i volje savlađuju strah, ukazujući da se u borbu i smrt ne ide iz fanatizma, već iz ljubavi prema narodu i životu. Pri tome je stalno objašnjavano da svenarodni rat traži visoku cenu, ali da se revolucionarni borci ne smeju plašiti žrtava, jer nema ništa ljudskije od davanja života za uzvišene ideale (»etička besmrtnost«). Ali, smrt nije bila cilj. Cilj je bio život i življenje da bi se borilo za interese naroda. Ako se, pak, u toj borbi i pogine, ratnik će za sobom ostaviti duboku brazdu i pomen u delu koje će se borbom ostvariti. Od komunista je uporno i strogo zahtevano da ličnim primerom prednjače i pokazuju kako se treba boriti, jer u vreme rata samo su hrabri i srčani mogli na delu biti primer borcima i narodu. Oni su bili u prvim redovima gde se ginulo. To je i ostalima davalo podsticaj i zamah da se srčano bore.

Požrtvovanje u NOR-u borci i starešine su morali da pokažu i u velikoj političkoj bici koju su oružane snage vodile zajedno i uporedo sa oružanom borbom. U okupljanju naroda u borbu i u raskrinkavanju politike okupatora i kvislinga, oružane snage su bile jedan od glavnih stubova NOP-a. Stoga je politički rad vojske u narodu bio njen veoma značajan svakodnevni zadatak — vid revolucionarnog delovanja. Zadovoljavajući rezultati u vezi sa mobilizacijom i vaspitanjem naroda mogli su se postići jedino ako i poslednji borac bude znao politički da deluje i da se prema narodu pravilno ponaša. Stoga je KPJ smišljeno i uporno nastojala da se političko-propagandna delatnost vojske u narodu shvati kao krupna obaveza. Od partijskih i skojevskih organizacija se zahtevalo da se radu sa narodom poklanja ista pažnja kao i političkom radu u jedinici i da ga redovno analiziraju na svojim sastancima — sa ciljem da svi pripadnici jedinice budu nosioci i tumači linije NOP-a, da se aktivno i dosledno bore za njeno sprovođenje.

U razvijanju požrtvovanja u borbi KPJ je polazila od toga i ukazivala da to nije teorijsko već prevashodno praktično pitanje. I komunisti i ostali su svakog dana morali ispunjavati svoj dug prema narodu kao sopstvenu unutrašnju moralnu pobudu. Moralni dug prema narodu ispunjavao se na osnovu saznanja (svesti) da nema punog ličnog života i sreće bez požrtvovanog služenja ciljevima oslobodilač-

ke i revolucionarne borbe. Partija je mogla savladati nepremostive teškoće ako komunista, prema rečima njenog generalnog sekretara, bude »primjer hrabrosti, požrtvovanja, nesebičnosti . . . nosilac optimizma, borac protiv panikerstva, kukavičluka i malodušnosti, uvijek spreman na izvršenje najtežih zadataka«. ¹²

U NOR-u je poginulo 305.000 boraca i starešina, a 425.000 ih je ranjeno .To je najverniji dokaz njihove požrtvovanosti u borbi i privrženosti narodu.

Princip dostojanstva. Borba se u NOR-u vodila za stvaranje srećnijeg društva i čoveka. Društvo slobodnih ljudi mogli su da izgrade samo moralno jaki pojedinci, svesni i slobodni ljudi, a ne podanici. Dostojanstvo je bilo sinteza mnogih moralnih vrлина. Bez njega nije moglo ni biti moralno snažnih ličnosti.

Dostojanstvo je u oružanim snagama izgrađivano na bazi političke i moralne svesti boraca i starešina o dužnostima i obavezama narodnog borca. Njima je ulivana svest da sami stvaraju istoriju i da su njihova dela toliko značajna da njima treba da se ponose i gorde. U njima je, buđenjem stvaralačkih snaga, razvijena samouverenost koja je proisticala iz dostojanstva. Ono je, pak, izražavalo i potvrđivalo društvenu i moralnu afirmaciju ljudi.

Celokupno regulisanje odnosa u armiji vodilo je računa i o tome da se omogući razvijanje i očuvanje dostojanstva boraca i starešina. S tim u vezi je bilo najznačajnije da hijerarhijski odnosi subordinacije (disciplina) ne sputaju ispoljavanje i zamah narodnih boraca kao moralnih subjekata. Pridajući sav značaj postojanju najčvršće discipline u revolucionarnoj vojsci, KPJ je smatrala da ona ipak ne može biti glavno sredstvo motivisanosti ljudi za borbu, već da su to politička i moralna svest. Stoga je disciplina trebalo da obezbedi takav položaj čoveka koji će mu omogućiti da razvije sve svoje snage u borbi protiv neprijatelja i da ona rezultira iz odnosa koji će neprekidno afirmisati, oslobađati i podsticati njegovu moralnu snagu. Takvu funkciju je mogla da ispuni samo svesna disciplina, koja je negovana u svim jedinicama revolucionarne armije. ¹³ U njoj je ostvaren najpogodniji sklad prinude i unutrašnjeg ubeđenja ljudi da dobrovoljno ispunjavaju svoj moralni dug.

Dostojanstvo boraca i starešina je uveliko podizalo autoritet vojske u narodu. Po svom sastavu armija je bila narodna, pa je narod

¹² Zbornik NOR, tom IV, knj. 3, dok. 34.

¹³ »Disciplina u brigadama je gvozdена. Ova disciplina nije slična disciplini u kapitalističkim armijama. To je samodisciplina zasnovana na svesti i političkom uverenju svakog pojedinog borca.« (Iz Statuta proleterskih brigada).

u ponosnom držanju vojske video deo sopstvenog dostojanstva. Volio je da vidi dostojanstveno ponašanje svoje vojske i u borbi protiv neprijatelja i u odnosu prema masama, a takođe je želeo da vidi kako njegovi borci vode računa o svome dostojanstvu i svojim spoljnim vojničkim izgledom i držanjem.

Princip dostojanstva u oružanim snagama ispoljavao se i ostvarivao i u odnosu muškaraca prema ženama-borcima, kojih je u vojnim jedinicama bilo u toku NOR-a oko 100.000. Žene su najčešće (najbrojnije) učestvovala sa puškom u ruci, a bile su i stub saniteta u jedinicama. Njihovo učešće u borbi imalo je ogroman moralni značaj i u vojsci i u narodu. Stoga je pred muškarcima stajao zadatak da čuvaju dostojanstvo žene — i kao borca i kao bića suprotnog pola.

Ljudsko i istinsko dostojanstvo izgrađivano je gajenjem duha skromnosti kod boraca i starešina. Ma kolike bile zasluge pojedinaca, one nisu mogle biti odlučujuće. Rešavajuća je bila kolektivna borba jedinice, armije i naroda. Neshvatanje toga neminovno je vodilo u moralizatorsku naduvenost, koja je uvek štetno delovala. Naročito je bilo značajno da se skromnost razvija među starešinama ne samo zbog toga što su one u svim pitanjima davale pečat svojoj jedinici, već i zbog toga što je brzo napredovanje po hijerarhijskoj lestvici rađalo nezdrave ambicije pojedinaca.

KPJ je vaspitavala komuniste da svoje dostojanstvo izgrađuju na geslu »Čovek — to zvuči gordo!« Od njih se uporno zahtevalo da dostojanstvo zidaju na zaslugama, a ne na privilegijama. Samo su rezultati borbe i rada mogli da budu delo časti. Komunisti su podučavani da uporedo sa uvažavanjem čoveka uvek moraju ići i zahtevi prema svakom pojedincu da svesno izvršava sve svoje zadatke.

Princip uzajamnog poverenja boraca i starešina. Snaga i karakter moralnih veza između starešina i boraca oduvek su bili jedan od ugaonih temeljaca borbene snage vojske. U NOR-u su te veze bile prisne, veoma čvrste i etički čiste. Rasle su iz tri izvora: iz zajedničkih interesa borbe; iz karaktera armije; iz nastojanja subjektivnih činioaca da ih razviju i učvrste.

Tokom NOR-a interesi starešina i boraca bili su istovetni. Zajedništvo interesa u ostvarenju ratnih ciljeva bilo je plodotvorno za razvijanje visoke moralne svesti, koja je rađala jedinstvenost moralnih shvatanja i ubeđenja iz kojih su izvirale zajedničke moralne obaveze. Ovaj objektivni činilac je bio glavni uslov za izgradnju svesne i emocionalne vezanosti boraca i starešina.

Društveni karakter armije¹⁴ takođe se javljao kao veoma značajan objektivni činilac za učvršćenje veza boraca i starešina. Iz druš-

tvenog bića i društvenih odnosa NOP-a iznikle su oružane snage kao narodno-revolucionarna sila, u kojoj se gajio demokratski duh. I borci i starešine ponikli su iz istih društvenih klasa i slojeva. Starešine su odabirane iz redova boraca. Sve je to objektivno omogućavalo da se u jedinicama ostvari najdublja povezanost boraca i starešina.

Za uspostavljanje moralnih veza uzajamnog poverenja i poštovanja takođe je bilo značajno da se sve subjektivne snage aktiviraju na njihovom uspostavljanju. Valjalo je u praksi i starešine i borce učiniti odgovornim za izgradnju takvih odnosa. Partijska i skojevska organizacija bile su dužne da obezbede najpovoljnije uslove i atmosferu za razvoj čvrstog uzajamnog poverenja među celokupnim ljudstvom.

Starešina nije mogao zadobiti poverenje svojih boraca putem autoriteta vlasti, koju mu je društvo dalo u ruke. On ga je u prvom redu mogao zaslužiti i zadobiti radom, borbenošću i dostignućima (moralni autoritet).

Za uspešno komandovanje jedinicama bilo je presudno da se starešine oslone na svest i aktivnost boraca. Sposoban starešina je uvek svoju aktivnost integrisao sa delatnošću jedinice i učio je od svojih boraca — uspostavljučući sa njima najprisnije veze. Na taj način je ukazivao poverenje svome ljudstvu, koje mu je tada uzvraćalo istom merom. Borcima je poverenje starešina uvek davalo krila.

Zadobiti poverenje svojih boraca mogao je starešina koji je uspešno ratovao. Ratna pozornica je jarko osvetljena i rezultati se uvek vide. Starešina koji ima znanja i veštine da vojničke zadatke izvršava uspešno i sa što manje žrtava — da je vešt, energičan i siguran predvodnik — stiče trajno poverenje i poštovanje svojih boraca.

Snažno je i trajno samo ono poverenje prema starešinama koje se gradi na principijelnoj osnovi. Mada je rat prepun teškoća i stradanja, starešine su vaspitavane da im jedinice nisu poverene da žale ljude i da se prema njihovim tegobama sentimentalno odnose, već da je njihov osnovni zadatak da pobeđuju neprijatelja i da se uspešno bore i u najsurovijim uslovima. To je od starešina zahtevalo da budu strogi i neumoljivi kada su u pitanju obaveze svakog borca pri izvršavanju borbenih zadataka i naređenja, uvek prateći takav stav najvećom mogućom brigom, toplinom i ljubavlju prema svojim borcima. Za takvim starešinama borci su išli »i u vatru i u vodu«.

U uspostavljanju čvrstih moralnih veza ne manju ulogu su imali i borci. U revolucionarnoj narodnoj armiji uzgajani su takvi unu-

¹⁴ Društveni karakter armije zavisi u osnovi od sledeća tri činioca: 1) od karaktera političkog sistema zemlje i njenih ratnih ciljeva; 2) od socijalnog sastava vojske; 3) od karaktera delatnosti vojne organizacije.

trašnji odnosi koji su omogućavali borcima da budu subjekti u životu i radu jedinice. Borcima je dato pravo da iznose svoje mišljenje, predloge i kritike o svim pitanjima. Od njih se zahtevalo da, kao borci za slobodu, na četnim i bataljonskim konferencijama otvoreno i glasno iznose svoje mišljenje imajući pravo i da kritikuju starešine — što je bio sastavni deo njihove aktivne uloge u formiranju jedinice. To je bio izraz i oblik demokratskih odnosa u oružanim snagama, oblik zajedničkog učesća boraca i starešina u izgradnji borbene moći jedinica. Takvi odnosi, razume se, podsticali su borce na zalaganje u izvršenju naređenja svojih starešina. Istovremeno, u takvim odnosima rađali su se i razvijali iskrenost, poverenje, poštovanje i odanost boraca prema starešinama.

Partijske organizacije, u kojima su zajedno živeli i radili i borci i starešine, imale su nezamenljivu ulogu u jačanju njihovih moralnih veza. Za sve vreme rata naročito se insistiralo da među komunistima vlada duh topline i drugarstva, da u osnovnim organizacijama i u partijskim rukovodstvima vlada duh uzajamnog poverenja i demokratskih odnosa. S tim u vezi je naročito značajno da je od prvog dana ustanka vođstvo KPJ zauzelo stanovište da se borcima članovima Partije da pravo i mogućnost da kritikuju na partijskim sastancima rad, propuste i greške svojih starešina. Takav stav — da razlike u zvanjima ne smeju uticati na ravnopravnost članova Partije — bio je veoma pogodan za jačanje iskrenosti, poverenja i poštovanja među ljudima. No, Partija je uvek u prvi plan isticala obavezu svih komunista da predanim izvršavanjem naređenja jačaju autoritet starešina.

Princip pravičnosti. Pripadnici oružanih snaga u NOR-u su se borili protiv svirepe ugnjetačke sile okupatora i protiv nepravdi buržoaskog društva. Oni su bili vesnici novog života, stvaraoci i zaštitnici novog društvenog poretka, u borbi koja je na svojim zastavama jarkim slovima ispisivala geslo jednakosti. Iz dana u dan su se dragovoljno borili za narodne interese, čvrsto verujući u pravdu i pravičnost. Borba u takvim uslovima i za takve ciljeve zahtevala je i naglašala da princip pravičnosti zauzme vidno mesto u sistemu moralnih vrednosti revolucionarne armije, tim pre što su revolucionarnu armiju u ogromnoj većini sačinjavali mladi ljudi, koji su inače generacijski skloni (osetljivi) prema pravdi i pravičnosti.

Mada su borci i starešine ratovali ne tražeći nikakvu naknadu, oni su, razume se, bili zainteresovani da se njihovi naponi, žrtve i podvizi priznaju i da se istaknu u potrebnoj meri. Shvatajući sav značaj tog pitanja u motivisanju ljudi za borbu, KPJ je brinula da

se oda dužno priznanje svima koji su se u borbi istakli. Tako je Glavni štab NOP odreda Jugoslavije u prvom broju svog »Biltena« pohvalio podvig grupe boraca za slobodu. Da bi se borcima i starešinama moglo odati zaslužen priznanje, Vrhovni štab je od početka 1942. godine dodeljivao naziv »Narodni heroj«, a sredinom 1943. godine izdao je Ukaz o odlikovanjima.¹⁵ Starešine su vaspitavane da ne smeju propustiti priliku da odaju dužno priznanje svima koji su se u borbi i radu istakli, da se pohvale i odlikuju oni koji su to zaista i zaslužili i da se priznanja odaju pravovremeno. Moralne vrline u jedinici su uvek jačale kad su se priznavanja odavala na taj način.

U bilo kojoj jedinici svi ljudi nisu i ne mogu biti istih vrednosti. Pored toga, ni sve funkcije u jedinici nisu podjednako značajne. No, svi su se oni borili i doprinosili pobedi. Stoga su starešine bile dužne da se sa poverenjem i uvažavanjem odnose prema svima njima. U jedinici se niko nije smeo osetiti zapostavljenim. Isto tako starešine su morale na delu da pokažu istančanu pravičnost da se tereti borbe ravnomerno raspoređuju na jedinice i pojedince.

Starešine su iskazivale pravičnost prema svojim borcima i spremnošću da sa njima uvek dele i dobro i zlo. U ratno doba muka i nevolja je napretek. U takvim situacijama dobar starešina se brinuo o sebi tek pošto se postarao o svojim borcima.¹⁶ On nije hteo da traži ono što je uskraćeno njegovoj jedinici i nije zbog starešinskog položaja tražio za sebe privilegije. Postupajući tako, starešine su na delu ispoljavale i jačale pravičnost u jedinicama.

Princip pravičnosti vidno se ispoljavao i u vođenju kadrovske politike. Polazeći od toga da rukovodeći kadar treba regrutovati iz redova probuđenih ustaničkih masa, KPJ je proglasila načelnu jednakost uslova afirmisanja i uzdizanja ljudi u vojsci.¹⁷ Ovaj osnovni princip kadrovske politike u NOR-u, koji je dosledno sproveden u celoj vojsci, bio je ne samo najdublji izraz demokratiskog duha narodnorevolucionarne borbe, već istovremeno norma istinske pravičnosti u razvijanju ljudske ličnosti u vojsci i u dodeljivanju društvenog priznanja svima koji su na delu bili odani narodu i pokazivali svoje sposobnosti.

¹⁵ Zbornik NOR, tom II, str. 139 i 299.

¹⁶ U naređenju štaba 3. NOU divizije, na početku IV neprijateljske ofanzive, stoji: »... Povesti mnogo računa o fizičkom i duhovnom stanju jedinica... Uvijek u stanove ulaze poslednji rukovodioci, i to tek kad rasporede poslednjeg borca ili konja i uvjere se da je sve u redu.« (Zbornik NOR, tom IV, knj. 8, str. 87).

¹⁷ Sredinom jula 1941. godine rukovodstvo ustanka u Sloveniji izdalo je »Partizanski zakonik« u kojem, između ostalog, stoji: »Svaki partizan koji se u borbi istakne može doći na sva komandna mesta.« (Zbornik NOR, tom VI, knj. 1).

I u najboljim jedinicama bilo je pojedinaca koji su kršili usvojene moralne norme. Prema njima su se morale primenjivati društvene sankcije — od starešina i kolektiva. Starešine su se trudile da putem vaspitnih mera dovedu na ispravan put pojedince koji ne shvataju svoje ratne obaveze i koji se neodgovorno ponašaju. Mada su vaspitna sredstva bila glavna, ponekad su interesi borbe zahtevali da se prekršioci urazume kažnjavanjem. No, pitanje kažnjavanja ljudi u ratu je veoma osetljivo, jer se primenjuje prema onima koji izlažu svoj život za opšte interese i koji (kao ratnici) imaju veoma prefinjeno osećanje pravičnosti. Stoga su starešine morale strogo da vode računa da kazne koje izriču budu zaista pravične: da se prilikom njihovog izricanja prvenstveno rukovode interesima borbe, a ne trenutnim raspoloženjem (gnevom); da su one zaista poslednje vaspitno sredstvo; i da ne vređaju moralni integritet ličnosti. Nepravedno, pak, izrečene kazne gubile su svoju svrhu i slabile moralnu snagu jedinica.

Najsnažniji vaspitni uticaj na prekršiće moralnih normi imao je zdrav kolektiv, odnosno njegovo javno mnjenje. Ono je oštar ali pravičan sudija i po pravilu se nije varalo u merilima i ocenama postupaka ljudi. Takav kolektiv se javljao i kao zaštitnik interesa borbačke mase od mogućih nepravichnosti starešina.

Pravičnost u odnosu prema ljudima brižljivo je gajena i u partijskoj i u skojevskoj organizaciji. Propovedajući i sprovodeći nepomirljivost prema greškama komunista, one su razvijale kritiku koja pruža pomoć ljudima — okrepljuje ih i ohrabruje — a bile su protiv kritike koja nije bila zasnovana na činjenicama i koja je grubošću vređala ljude. Na drugoj strani, razvijana je samokritika sa težnjom i nastojanjem da se ljudi prevaspitavaju unutrašnjom snagom. Time se stvarala moćna unutrašnja moralna sankcija koja se javljala u obliku griže savesti, što je umanjivalo potrebu spoljne društvene sankcije. Partijska organizacija je bila i snažan branič pravičnosti u vojsci time što se borila protiv grubih odnosa vojnih i političkih rukovodioca prema borcima, što nije dozvoljavalo da se starešine (birokrati) odvajaju od boraca. Isto tako, ona se zalagala da se kadrovska politika vodi na osnovu objektivnog merenja ljudskih vrednosti.

*

Celokupan život i borbena praksa naših oružanih snaga u NOR-u su pokazali da je njihova moralna snaga bila veoma čvrsta. To je prvenstveno proizilazilo otuda što su bile neraskidivo povezane sa na-

rodom i što su crple svoju moralnu snagu iz progresivnih ciljeva za koje se taj rat vodio. Istrajna i jasna idejna orijentacija KPJ da se u oružanim snagama izgradi revolucionarni moral bila je siguran putokaz partijskoj organizaciji i komandama u izboru sadržaja i oblika koji bi bili najefikasniji za jačanje morala u jedinicama. Iznad svega, u praktičnoj delatnosti najznačajnije je bilo da komunisti i starešine budu idejno nepokolebljivo opredeljeni i da prednjače u moralnim shvatanjima i u moralnom ponašanju. Budući da su moralni principi u NOR-u potvrdili svoju vrednost u najtežoj ratnoj proveri, oni su i danas čvrsta osnova i siguran putokaz u jačanju moralne snage naših oružanih snaga.